

Verslag bijeenkomst Emmanuel Levinas, te Bosch en Duin. Datum: 30 januari 2015.

Emmanuel Levinas.

1. Biografie



Emmanuel Levinas (Kaunas, Litouwen, 12 januari 1906 ^[1] - Parijs, 25 december 1995) was een Frans-joodse filosoof van Litouwse afkomst. Wijsgerig gezien was hij een fenomenoloog. Levinas koesterde aanvankelijk een grote bewondering voor Heidegger maar in de verdere ontwikkeling van zijn denkweg heeft Levinas een zeer fundamentele kritiek ontwikkeld op het denken van Heidegger .

De ontvangst van zijn gedachtegoed is pas laat op gang gekomen (in Nederland in de jaren 70 en daarna) en deze maakt een sterke ontwikkeling door sinds zijn overlijden in 1995.

Als kind maakt hij in de Oekraïne de Oktoberrevolutie van 1917 mee. In dezelfde tijd ervaart hij voor het eerst aan den lijve de gewelddadige pogroms tegen de Russische joden. De vraag naar de verschrikking van het geweld zal hem heel zijn verdere leven blijven bezighouden. Thuis spreekt hij geen Hebreeuws maar Russisch en al vroeg maakt hij zich vertrouwd met de Russische literatuur. Citaten en voorbeelden van situaties uit de werken van Gogol, Dostojevski en Tolstoj, komen we door zijn gehele oeuvre heen tegen. Levinas groeit op in een joodse cultuur, onder toezicht van een privéleraar die hem vertrouwd maakt met het Hebreeuws van de bijbel.

In zijn geboortestreek Litouwen wordt de joodse cultuur gekenmerkt door discipline en soberheid, waarin, in de lijn van de talmoedische traditie, het intellectualisme de overhand heeft. In de talmoed, die als commentaar op de vijf wetten van Mozes een zeer belangrijke rol speelt in het jodendom, worden verschillende commentaren en interpretaties gegeven van de overlevering van Mozes. Binnen het jodendom ontwikkelde zich een talmoedische traditie, waarin de discussie onder rabbijnen een belangrijke rol speelde. De rabbinale discussie komt nooit tot het 'laatste woord', want elk laatste woord vormt weer de basis voor nieuwe discussie. Daarmee heeft deze talmoedische traditie een filosofisch karakter. In het milieu waarin Levinas opgroeit, wordt de filosofische discussie dus hoog geacht.

Al geruime tijd voor zijn verwerven van de Franse nationaliteit begon hij in 1923 met zijn studie filosofie aan de Universiteit van Straatsburg. In 1928 ging hij naar de Universiteit van Freiburg in Duitsland voor de studie in de fenomenologie bij Edmund Husserl. Daar ontmoette hij ook Martin Heidegger, wiens hoofdwerk *Sein und Zeit* (1927) een diepe en blijvende invloed had op zijn denken.

In 1930 naturaliseerde hij tot Fransman. In de Tweede Wereldoorlog was hij Frans militair. Hij was een polyglot (hij beheerste onder meer Litouws, Russisch, Duits en Frans, alsook Jiddisch, Hebreeuws en Grieks) en door zijn talenkennis was hij

werkzaam als tolk. Vrijwel zeker hierdoor heeft hij ondanks zijn joodse afkomst zijn Duitse krijgsgevangenschap overleefd. Deze omstandigheid werd een facet van zijn persoonlijkheid dat hem ook tot een der vooraanstaande 20e-eeuwse denkers over mensenrechten, humaniteit en vervolging zou maken, zoals ook bijvoorbeeld de Duits-joodse en lange tijd staatloze vluchteling Hannah Arendt. Hoewel hij ernaar streefde vergevingsgezind te zijn, zwoer hij na de oorlog nooit meer een voet op Duitse bodem te zullen zetten. Zijn vrouw en dochter overleefden de oorlog als onderduikers in een Frans klooster.

Na de Tweede Wereldoorlog werd hij directeur van het ENIO, een kweekschool voor joodse leraren. Onder leiding van de mysterieuze kluizenaar Chouchani gaat Levinas zich vanaf 1947 volledig toeleggen op de bestudering van de talmoed. De weg die Levinas hiermee inslaat zal hij nooit meer verlaten. Echter, het is maar één tak van zijn werk. Zijn talmoedische studies vormen, volstrekt gescheiden van zijn filosofisch oeuvre, een belangrijk aspect van zijn werk. De strenge joodse achtergrond van Levinas wordt door zijn gehele werk, ook door het filosofische, weerspiegeld, hoewel hij nooit geloofsargumenten aanvoert binnen zijn filosofie.

Gedurende de jaren 50 begon hij zijn eigen opvattingen te ontwikkelen. Zijn eerste grote werk was *Totaliteit en Oneindigheid* (1961). Levinas gaf les (o.a. als hoogleraar) aan de universiteiten van Poitiers, Nanterre en Parijs. Onder andere ontving hij een eredoctoraat van de Universiteit Leiden op 15 mei 1975, in de Pieterskerk aldaar.

Fenomenologie.

De fenomenologie is een filosofische stroming, waarvan Edmund Husserl (1859 – 1938) als de geestelijk vader geldt. Ook Goethe hield zich al met fenomenologie bezig. Letterlijk betekent het 'leer van de verschijnselen'. De fenomenologie probeert een eigen en oorspronkelijk antwoord te geven op de vraag: 'wat kan ik weten?' Volgens Husserl kun je over de werkelijkheid zelf niets te weten komen. Die dient dan ook 'tussen haakjes gezet te worden'. Het enige waar de mens zeker van kan zijn, is zijn ervaring van de werkelijkheid. Die ervaring is altijd een ervaring in het bewustzijn. Dat bewustzijn staat dan ook centraal. Het gaat er dan vervolgens om het verschijnsel in het bewustzijn 'voor zich te laten spreken'. Het gaat erom te zien en te luisteren naar wat het verschijnsel in het bewustzijn te kennen geeft. Dat kan alleen als je probeert afstand te nemen van alle opvattingen en (voor)oordelen die je al hebt. Op die manier keer je terug 'naar de zaken zelf'. Deze benadering moet ertoe leiden dat je het wezenlijke van het verschijnsel op het spoor komt (wesensschau) en zo een beeld krijgt van de essentie van wat iets is.

De fenomenologie is ontstaan uit kritiek op de eenzijdige bestaande kennisverwerving. In de fenomenologie wordt de afstand tussen verschijnsel en mens overbrugd door de onmiddellijke waarneming in het bewustzijn.

Filosofie is egologie – totaliteit en oneindigheid.

Levinas heeft kritiek op het westers denken. Sinds Descartes – maar ook al eerder – staat het ik centraal. Descartes' 'ik denk, dus ik besta' kun je lezen met nadruk op denk, maar tegelijkertijd is er ook een nadruk op IK.

Sinds de 17^e eeuw heeft de mens een enorme vooruitgang geboekt in zijn drang om de natuur te kennen en te beheersen. Het denken van de Verlichting speelt daarin een grote rol. Naast de beheersing van de natuur kenmerkt zich deze periode door een enorme economische opbloei op basis van de ontwikkeling van de 'vrije-markt-economie' dat als uitgangspunt heeft het eigenbelang dat tegelijk dienstbaar is aan het algemeen belang. Natuurbeheersing, economische ontwikkeling en wetenschappelijke en technische vooruitgang vormen een cluster dat de mens een relatief grote macht verleent ten opzichte van voorgaande perioden.

In het verlengde daarvan kun je het begrip totaliteit en totaliseren plaatsen. In dat begrip is nl. wezenlijk dat je het andere, het onbekende, het ongrijpbare opheft door het te herleiden naar het al bekende. Je zou kunnen zeggen 'onbekend maakt onbemind' en dat onbekende moet daarom opgeheven worden door het te herleiden. Dat kan door dit onbekende een plaats te kunnen geven in onze begrippen. Dat totaliseren gebeurt op allerlei niveaus. Het is een grondhouding.

Tegenover de totaliteit staat de oneindigheid. Deze oneindigheid is de erkenning van het anders zijn van het andere, de Ander. De Ander staat tegenover ons en wij kunnen hem/haar niet tot onszelf herleiden of tot een begrippensysteem. De ander zal ons daarin altijd voor een deel ontsnappen. Willen we de ander tot zijn recht laten komen, dan moeten we juist zijn andersheid willen erkennen. De Ander staat in een horizontale relatie tot ons en omvat in die zin alle mensen (en dieren).

En tegenover Descartes staat: niet 'ik denk, dus ik ben', maar 'de ander is, dus ik ben'. Dit uitgangspunt 'de ander is, dus ik ben' zullen we de komende weken verder uitwerken.

Mens zijn

Wat is kenmerkend aan mens zijn. We vragen ons dit af. We kijken ook hoe het beeld van ons overeenkomt met dat van Levinas. In onze antwoorden komen een aantal belangrijke begrippen naar voren. Als eerste wordt lijden genoemd als kenmerkend. Het doet denken ook aan de filosofie van Schopenhauer die dit thema in zijn denken centraal stelt. Een ander aspect is 'de drang tot zelfbehoud. Ook wordt genoemd 'egoïsme', gerichtheid op zichzelf. Verder ook 'vrijheid' en 'verantwoordelijkheid'.

Het antwoord van Heidegger op deze vraag zou 'Sorge' kunnen zijn. De zorg die we hebben om ons bestaan en om de handhaving daarvan. Levinas sluit daar op aan. Hij vraagt zich af waarom Sorge zo belangrijk is. Zijn antwoord is het feit dat wij gehecht zijn aan leven. Die gehechtheid aan leven hebben we opgedaan in de ervaring van het genieten. En Levinas bedoelt dat heel primair en ook fysiek. Adem halen, zonlicht op ons lichaam..... Het is een fundamentele ervaring van lichamelijke onafhankelijkheid, een natuurlijk gegeven van gelukkige hechting aan het eigen bestaan.

Levinas stelt dit genieten centraal. In het genieten verbinden we ons met dit leven. En van daaruit hebben we ook de zorg om het genieten voort te kunnen zetten. Dat doen we in het wonen en in het werk. In het wonen verschaffen we ons een veilige, ruimte, die de sfeer ademt van intimiteit en geborgenheid. Het wonen is ook de basis van gewoonte en de plek van waaruit ik de openbare ruimte betreed. In de woning kan ik ook de producten van mijn werk opslaan. Werk is erop gericht mijn genieten ook in de toekomst veilig te kunnen stellen. Daarvoor moet ik deels mijn huidig genieten opgeven.

Wat is de essentie van het genieten. Als triviaal voorbeeld 'het eten van een broodje kaas'. De eerste hap levert het meeste genieten op, nl. ik bevredig in het eten mijn behoefte aan voedsel en dit maakt mij (tijdelijk) onafhankelijk van die behoefte. Ik ben die behoefte de baas en vestig zo mijn onafhankelijkheid. Die is broos, want de afhankelijkheid ligt altijd op de loer. Die afhankelijkheid toont zich in het lijden. Ik ben dan niet de baas over het zijn, maar het zijn is mij de baas.

Het is precies deze ambivalentie van genieten en lijden die de mens kenmerkt, volgens Levinas.

Verantwoordelijkheid.

Hoe zeer ik ook ingesteld ben op het handhaven van mijn genieten (Sorge) ik wil daar toch ook aan voorbij. Ik verlang naar een overstijging van het genieten en dat gebeurt in de verantwoordelijkheid voor de Ander. Dat is niet in de eerste plaats een rationale keuze van jezelf, maar een 'geroepen' zijn door de ander, preciezer gezegd 'het gelaat van de ander'. De ander in nood gebiedt mij mijn genieten op te schorten en verantwoordelijkheid te nemen voor hem/haar. Dat gebieden is geen bevel of actie van de ander, maar dat is het appèl dat van hem/haar uitgaat. Dat appèl ontvang ik, nog voordat ik me daar bewust van kan zijn. Mijn ethische gevoeligheid pikt dat signaal op en dan pas word ik me ervan bewust. Ik kan dan vervolgens kiezen of ik wel of niet op het appèl in ga.

We besluiten om **de volgende bijeenkomst** – vrijdag 27 maart - verder te gaan met het uitdiepen van het denken van Levinas. Wellicht biedt het verslag ook aanleiding daarvoor. Maar in elk geval stel ik voor om nog even opnieuw terug te komen op dat 'appèl van de ander'. Dat is wel een kernthema. Wat betekent dat concreet als maatschappelijk thema. Dat is het thema van de 'derde ander'. Vervolgens zouden we de stelling kunnen bekijken 'de ander is, dus ik ben'. Volgens Levinas geldt dat bijvoorbeeld voor denken en taal. Ook is het boeiend om te kijken hoe ons leven gestructureerd lijkt langs een lijn vol tegenspraak. Die tegenspraak kun je vatten in 'autonomie en heteronomie'. Vandaaruit verbindt Levinas ons bestaan met het zijn als het meest algemene. Levinas gaat dan op zoek naar de bron van dat zijn.

Tot 27 maart,

Groet, Hans Beuk